

EDAT VE ZARF ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Funda KARA*

ÖZET

Dilbilgisi araştırmalarında farklı bakış açıları bazı konuların öğrenimini ve öğretimini güçleştirmektedir. Türkçenin yapı taşlarından zarf ve edatlar da bu konulardan biridir. Sadece tanımlarından yola çıkıldığında bile bunlarla ilgili bazı çelişki ve eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu çalışmada, adı geçen kelime çeşitlerinin ilişkili oldukları birimler, bunların cümle içindeki konum ve anlamları, görevleri itibariyle benzer ve farklı yönleri incelenmiş, eksik noktalar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edat, zarf, bağlaç.

SOME IDEAS ON PREPOSITION and ADVERBS

ABSTRACT

Different perspectives on grammar researches complicate the learning and teaching of some subjects. Being main structures, adverbs and prepositions are among those subjects. Even if it is only examined in terms of definitions, some contradictions and defects draw the attention.

By means of an analysis on the units that the mentioned words have a relationship with, and their place and meanings in the sentence and their similarities and differences in point of their functions, insufficient points have been displayed in this study.

Key Words: postposition, participle, adverb, conjunction.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

0. Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri bir iletişim ihtiyacı, isteği içindedir. Bu iletişim görüntülü, yazılı veya sözlüdür. Görüntüye dayalı iletişimde, sıradan bir ihtiyacı karşılamak, dikkat çekmek veya muhatabı uyarmak gibi değişik amaçlarla gönderilen mesajların sınırı dardır; zihinde uyandırdığı anlamlar birkaç cümleyi geçmez. Jest veya mimiklerle, afiş veya yansılarla (slaytlarla) vs. anlatım bunlara örnek gösterilebilir. Duygu, düşünce, olay veya durumların en ince ayrıntıları, anlam incelikleri ise *yazılı* veya *sözlü* iletişimin en önemli vasıtası *dil* ile alıcıya ulaştırılır.

Dilin özellikleri, işleyiş tarzı birçok araştırmacıya konu olmuştur. Kelime çeşitleri de bu konulardan yalnızca biridir. A. Dilâçar, kelimelerin “*içleri gizli güçle dolu, görevleri belirsiz, genel olarak bir kavram ya da fikir anlatan statik, dural ve sözcüksel (lexique) varlıklar*” olduğunu söyler (1971:120). Çevremizdeki varlıklar adlarla; kılış, durum ve oluşlar da eylemlerle karşılanmıştır. Zamirler, isimlerin geçici temsilcileridir. Niteleyen/belirten kelimeler adlara yönelikse sıfat, fiillere yönelikse zarf (belirteç) olarak değerlendirilir. Edatlar ise cümle içinde / cümleler arasında görevli dil öğeleridir¹.

Zarflarla edatlar çoğu kez birbirine karıştırılır; çünkü her ikisi de “*çok müphem ve oynaktır*” (Grönbech 1995:30). Meselâ *evet*, *belki* Banguoğlu (1974:372) ve Aksan’a göre zarf (1983:111), Hacıeminoğlu’na göre edattır (1992:147, 124); *işte* Ergin’e göre edat (1986:351), Gencan’a göre belirteçtir (2001:455). Bakış açısının farklılığından kaynaklanan bu çelişki, öğrenme ve öğretmeyi güçleştirmektedir. Söz konusu kelime çeşitlerinin tanımlarında dahi bazı farklılıklar mevcuttur.

1. Zarf İçin Yapılan Tanımlar ve Bunların Yorumları

Konuyla ilgili kaynaklarda “zarf” için yapılan tanımlardan bir kısmı şunlardır:

“*Bir eylemin, bir sıfatın ya da bir başka belirtecin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen sözcük*” (Hatiboğlu 1972:20)

“*Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş, veya vasıfları açıklayan, ya da değiştiren kelimelere zarf (adverbe) deriz.*” (Banguoğlu 1974:371)

¹ Ünlemler, değişik kaynaklarda ya farklı bir kelime çeşidi olarak ya da edatlar içinde tanıtılırlar.

“Eylemlerin, eylemsilerin, sıfatların ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen, kimi kez güçlendirip kimi zaman kısıtlayan sözcüklere belirteç denir.” (Aksan 1983:96)

“Bir sıfatın, bir fiilin, bir fiilimsinin başına gelerek anlamını niteleyen, belirten, değiştiren veya sınırlayan kelimelerdir.” (Bilgegil 1984:216)

“Zarflar zaman, yer, hal ve miktar isimleridir. ... kelime guruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın mânâsını değiştiren isimlere verdiğimiz addır.” (Ergin 1986:258)

“Bir fiilin, bir sıfatın veya bir başka zarfın anlamını değiştirerek daha belirgin hale getiren kelime türü...” (Topaloğlu 1989:166)

“Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü” (Korkmaz 1992:178)

“Bir eylemin, bir eylemsinin, bir önadın ya da başka bir belirtecin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramlarıyla etkileyen sözcük” (Koç 1992:44)

“Fiillerin ya da fiilimsilerin, sıfatların, zarfların anlamlarını zaman, yer ve yön, durum, nicelik, soru kavramlarıyla belirleyen ya da kısıp sınırlayan kelimelere zarf denir.” (Ediskun 1996:273)

“Sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını berkiten ya da kısıp sınırlayan sözcüklere BELİRTEÇ denir.” (Gencan 2001:442)

“Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.” (Korkmaz 2003:451)

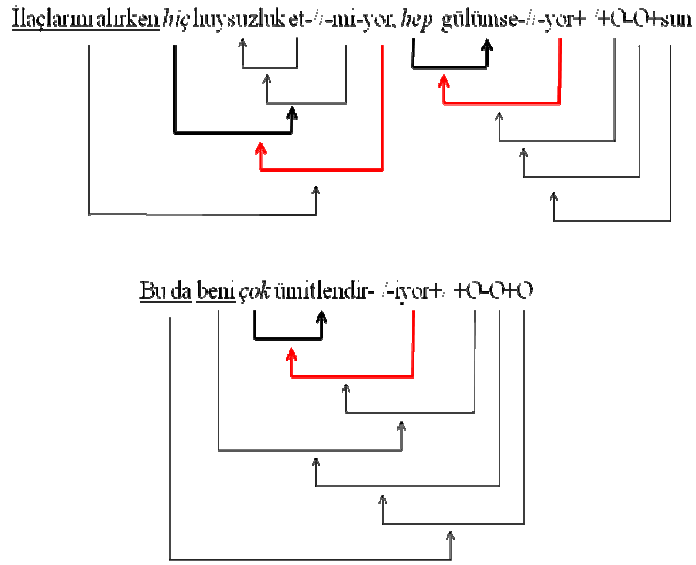
“Varlığının belirmesi yükleme bağlı olan, yükleme aracısız ilişki kuran biçimbirime **belirteç** denir ...” (Adalı 2004:36)

Tanımlarda zarfların; fiillere, sıfatlara veya kendi türünden olan diğer zarflara değişik anlam ve işlev kattığı belirtilmiştir. Bu doğrudur; ancak zarfların fiilimsilerle ilgisi olduğuna yer vermek gereksizdir. Çünkü bir fiil tabanı önce, kendisiyle ilişkisi olan bütün niteleyici öğeleri alır, daha sonra aldığı eklerle yükleme veya fiilimsiye dönüşür. Mesela “İlaçlarını alırken hiç huysuzluk etmiyor,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

hep gülümsüyorsun; bu da beni *çok* ümitlendiriyor.” ifadesindeki *hiç*², *hep* ve *çok* kelimeleri zarftır. Kendilerinden sonraki fiil tabanı³ ve fiillerle bağlantılıdır ve bunlar arasında geçici anlam ilişkisi kurar (Alyılmaz 2003:154); zaman, kip veya şahıs ekleriyle ilgileri yoktur. (bk. Şekil 1)



Şekil 1

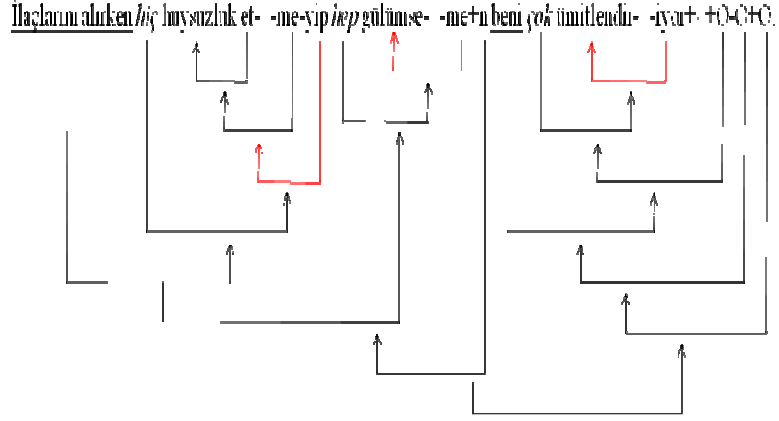
Cümleler “İlaçlarını alırken *hiç* huysuzluk etmeyip *hep* gülümsemeyen, beni *çok* ümitlendiriyor.” şeklinde birleştirilip yardımcı cümlelere (Aydın 1996:55-71) dönüştürülse dahi, genel niteleyici/belirtici oldukları için zarfların görev yeri değişmez (Gemalmaz 1982:127), yine fiil tabanı ve fiillerle ilgi kurulur. Şu halde bu cümledeki anlamlı ve görevli ögeler arasındaki ilişki, ikinci şekildeki gibi *değil*, üçüncüdeki gibi olmalıdır.

² Deny *hiç* kelimesine *edat* demiştir (1941:277). Bu kelime (jamais=hiç) Fransızca bir sözlükte de *zarf* olarak gösterilmiştir (Dubois 1990:584).

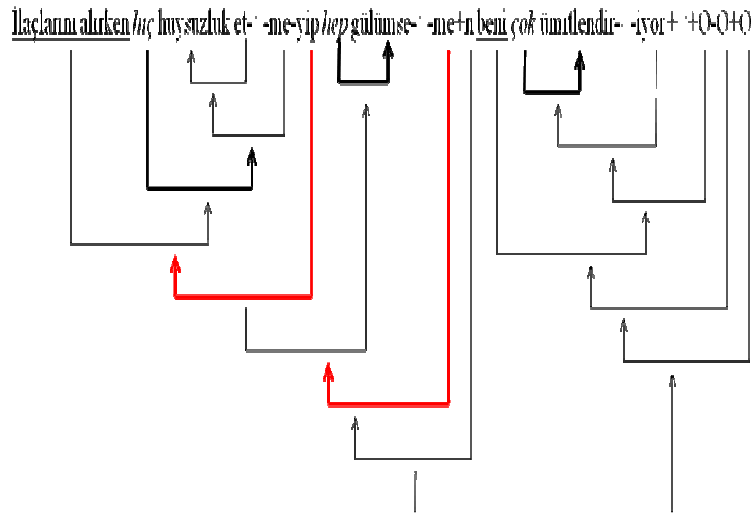
³ /-mA-/ eki, olumsuz anlamdaki birleşik fiile (huysuzluk et-) eklenerek olumlu fiil tabanı meydana getirmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*



Şekil 2



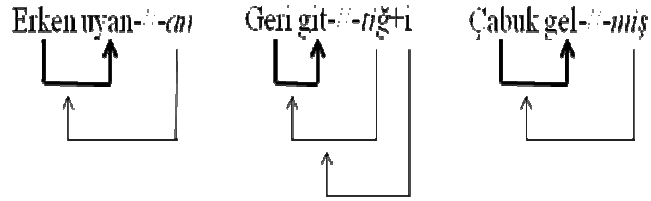
Şekil 3

Yukarıdaki tanımlardan birinde zarfların sıfat-fiillerden önce de gelerek onları çeşitli yönlerden etkileyip değiştirdiği söylenmiştir (bk. Korkmaz 2003:451). Diğer fiilimsiler gibi sıfat-fiil ekleri de ulandığı fiilin ilişki kurduğu *bütün birimleri* yan cümleye dönüştürür; doğal olarak zarf, sıfat-fiili değil, yine fiili niteler/belirtir. “Bu gün erken uyanan bir kişi vardı.” cümlesinin öznesi bir sıfat tamlamasıdır, sıfatı da yan cümleden oluşmuştur. Sıfat-fiil eki sadece “uyan-” fiilini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

değil, “Bu gün erken uyan-” yapısının tamamını sıfatlaştırmıştır. Buna göre anlam ve görev elemanları arasındaki sıra ((*Bu gün*) (*erken uyan-an*)) şeklinde değil, (((*Bu gün*) (*erken uyan-*))*an*) şeklindedir; yani sıfat-fiil eklerinin sırası da *zarf+fiil* grubundan sonradır (bk. Şekil 4):



Şekil 4

2. Edat İçin Yapılan Tanımlar ve Bunların Yorumları

Sözcük türlerinin anlatıldığı çalışmalarda “edatlar” la ilgili tanımlar ise şöyledir:

“Bir sözcükten sonra gelerek, o sözcükle ötekiler arasında, ilgi kuran sözcük.” (Hatiboğlu 1972:56)

“Anlam ve görevleri daha çok, tümce içinde, birlikte bulunduğu sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan öğelere ilgeç denir.” (Aksan 1983:132)

“Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. ... mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler.” (Ergin 1986:348)

“Genellikle tek başına anlamı olmayan ve çekime girmeyen, cümle içinde öbür kelime ve kelime öbekleri arasında çeşitli ilişkiler kurmaya yarayan kelime.” (Topaloğlu 1989:33)

“Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelime” (Korkmaz 1992:51)

“Tümcede sözcükler ya da öbekler arasında anlam ilgisi kuran sözcük türü. ...” (Koç 1992:149)

“Edatlar, başlıbaşlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir.” (Ediskun 1996:284)

“Çeşitli dillerde, önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan, anlamı, aynı bağlamdaki öbür birimlerle belirginleşen işlevsel biçimbirim (örn. ile, göre, üzere, gibi, dolayı, için vb.). İlgeçlerin tanımı ve kapsamı değişik görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır...” (Vardar vd. 1998:126)

“Sözcükler, kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ve ancak bu görevleri için kullanılan sözcüklere *İLGEÇ* denir.” (Gencan 2001:473)

“Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir.” (Korkmaz 2003:1052)

“Addan sonra yer alan, adla doğrudan ya da belli durum ardılları aracılığıyla birlik oluşturan görevsel öncüllere *ilgeç* denir. ... İlgeç, birlik oluşturan bir birimdir. Tek başına tümce ögesi olamaz.” (Adalı 2004:40)

“Edatlar, tek başına anlamı olmayıp daha çok isimlerden sonra gelerek onlarla diğer kelimeler arasında ilgi kuran görevli kelimelerdir...” (Tiken 2004:1)

“Edatlar tek başlarına anlamları olmayan, kelimeler arasında bağlantı kurmakla görevli olan kelimelerdir.” (Yüksekkaya vd. 2006:128)

Yukarıda dikkatlere sunulan tanımlardan da hareketle edatların ortak özellikleriyle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunulabilir:

1. *Tek başlarına anlamları yoktur, ilgili oldukları kavram veya birimlerle anlamları sezilir:* Edatlar görev elemanı oldukları için soyut veya somut bir varlığı karşılamazlar; ancak bunların kendilerine has çağrışımlarının olduğu unutulmamalıdır. Sözelimi “Yazmadım.” bağımsız cümlesinin başına *çünkü* geldiğinde yargı sebep, *fakat* geldiğinde karşıtlık bildirecektir. Nitekim “*çünkü, için; fakat, rağmen; sanki, gibi; belki* vs.” edatlarının zihindeki ilk gösterilenleri sırasıyla *sebep, karşıtlık, benzerlik* ve *ihtimal* vs.dir: Dün gelemedim, *çünkü* hastaydım., Hasta olduğum için dün gelemedim.; Dersi anlamıyorum *fakat* çok çalışıyorum., Çok çalışmama *rağmen* dersi anlamıyorum.;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Sanki yüzüne bir nur gelmiş., *Yüzüne bir nur gelmiş gibi.*, *Belki* hatasını anlar. vs.

2. *Kendi başlarına cümle ögesi olamazlar*: Edatlar dilbilgisel biçimbirim niteliği taşırlar, bu yüzden sözlük anlamı içermez; isim, sıfat ve zarfların girebildiği ulamlara giremez: “*İçin, gibi, göre, çok kullanılan ilgeçlerdir.*” (Hatipoğlu 1982:121), “*Gibi’de benzetme açıktır. Sanki’de biraz örtülü, biraz kapalıdır. (Tahir Nejat Gencan)*” (Dizdaroğlu 1976:110) gibi cümlelerde geçen edatlar dilbilgisel değil sözlüksel işlevleriyle yer almışlardır. Türü özelleştirmek için ad olarak kullanılmışlardır: “*İçin, gibi, göre [biçimindeki edatlar], çok kullanılan ilgeçlerdir.*”, “*Gibi [edatın]’de benzetme açıktır. Sanki’[edatın]’de biraz örtülü, biraz kapalıdır.*”.

3. *Çekime girmezler*: Edat gibi kullanılan kalıplaşmış bazı yapıların da farklı işletim eki almaması bu yargıyı kuvvetlendirmektedir: “*Vakt olur pek sapa yerlerde bakarsın dolaşır (Safahat 94)*” (Hacıeminoğlu 1992:123) cümlesinde *bakarsın* kelimesi *belki de* anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda *bak-* fiiline başka bir zaman veya şahıs eki getirilmez. Benzer şekilde “*Kuyudan çıktı sanasın ay durur.*” (Hacıeminoğlu 1992:190) cümlesindeki *sanasın* da çekimlenmiş bağımsız bir yargı değil, “*sanki, âdeta*” anlamını taşıyan bir edat işlevindedir. “*Onun gibisi, senin gibiyim*” vb. örneklerde çekime giren aslında *gibi* edatı değildir. Bu ifadelerde eksilteli yapılar mevcuttur, bu eksikler “*Onun gibi [çalışkan biri]si, senin gibi [dürüst biri]yim*” vb. diye tamamlandığında durum açıklık kazanacaktır.

4. *İsim veya isim soylu kelimelerden sonra gelerek bunlar veya gruplar arasında ilgi kurarlar*: Bu sonucun birinci eksik tarafı, edatların başta da kullanılabileceğinin yazılmamasıdır (Edat tanımlarının bazılarında bu hususa yer verilmiştir.). Cümle başı edatları, anlamını yitirmeden bağlı bulunduğu cümlenin başında, ortasında veya sonunda bulunabilir. Aşağıdaki cümlelerde geçen “*âdeta*” edatının yeri buna iyi bir örnektir:

“*Âdetâ bu çocuğun tiryakisi olmuştu. (Kıralık Konak, 158); Yolda âdetâ beklenen bir şeyin haberi kalbimi okşamıştı. (Seviye Talib, 62); Hatıralarımın çoğu bu eşyaya çengellenmiş, yapışmış, onlarla kaynaşmış âdetâ (Yal. 220)*” (Hacıeminoğlu 1992:115)

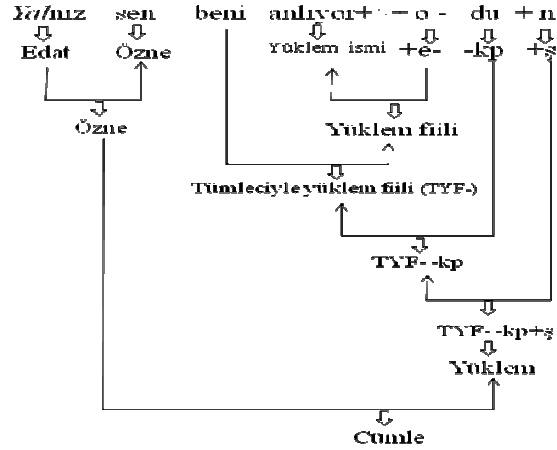
İkinci eksik taraf, edatların isim veya isim soylu kelimelere geldiğinin belirtilmesidir. Bu hüküm *çekim edatları için* doğrudur (Üstünova 2008:279) ancak cümle başı edatları ya ögenin ya da cümlenin başında bulunur, yani ilişki kurduğu birim *isim* değil, *cümle* veya *ögedir*.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Öge başında bulunan edatlar sınırlandırma, pekiştirme veya üsteleme işlevini kendinden hemen sonraki ögeye yükler. Bu işlevdeki kelimelere (*ancak, bari, hiç olmazsa, bilhassa, özellikle, hususiyle, sadece, yalnız, hatta* vs.) edatın dışında zarf ya da bağlaç diyenler de vardır (Karahan 2007:315).

Cümledeki tümleçlerin *yüklem*in bir *tamamlayıcısı* niteliğinde olduğunu düşünenler için öge başındaki⁴ bu tür kelimeler zarftır; zira yabancı dillerde de aynı kelimeler zarf olarak gösterilir: “Only Mother knows (=Sadece annem bilir.)” (Renkliyıldırım 1995:709), “everything is finished, only this is left (Her şey bitti, bir bu kaldı); only you and he can do this (Bunu bir sen yapabilirsin, bir de o.)” (Lewis 1967:197), “He is walking exactly in the middle of the street.” (Tam sokağın ortasından yürüyor.) (Underhill 1987:238); “Il travaille seulement pour faire fortune” (Sadece zenginleşmek için çalışıyor) (Saraç 1985:1297), “Étu dver[mojno otkr[tol[ko etim kl[çom.” (Bu kapı *ancak* bu anahtarla açılabilir.) (Kononov 2001:359). Tümleçlerin yüklem fiiliyle ilişkisi düşünüldüğünde tümleç başındaki bağımlı ögelere zarf denilebilir; ancak söz konusu kelimelerin özneyi, hatta tamlama içindeki bir ögeyi de sınırlandırması onların zarf olduğu düşüncesini çürütür: “Yalnız (veya bir / sadece / tek / ancak ...) sen beni anlıyordun.” cümlesinde öznenin; doğrudan yüklem fiiliyle değil, tümleciyle beraber yüklem fiili, kip ve şahsın da içinde bulunduğu yüklemle ilgisi olduğu açıktır:



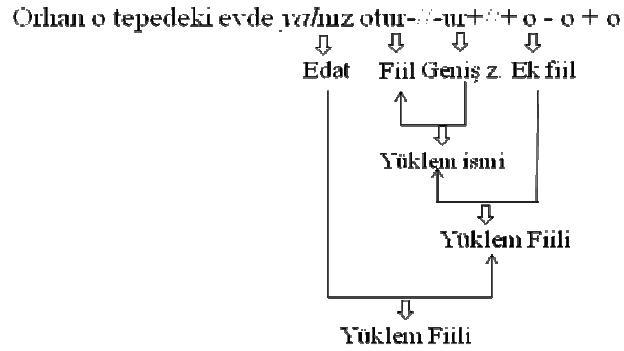
Şekil 5

⁴ Cümle başındaki kelimeler *bağlaç* olarak değerlendirilmiştir: “I went, but (or only) I couldn't see him.” (Gittim *ancak* kendisini göremedim.) (Tarring 1886:127)

Turkish Studies

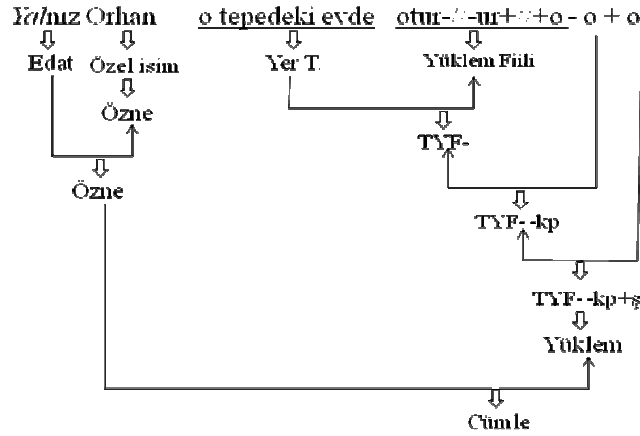
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

İlk örnekte *yalnuz*⁶ kelimesi Orhan'ın tek başına oturduğunu, yanında başka birisinin olmadığını anlatır, bu yüzden vurgu son hecededir. (Gencan 2001:477-478). Oysa ikinci örnekte vurgu ilk hecede (*yalnuz*) bulunmaktadır ve *özgürlük* anlamı yüklem fiilini sınırlandırmıştır (bk. Şekil 7):



Şekil 7

Yalnız edatı aynı cümlede diğer öğeleri de sınırlandırıp kuvvetlendirebilir:



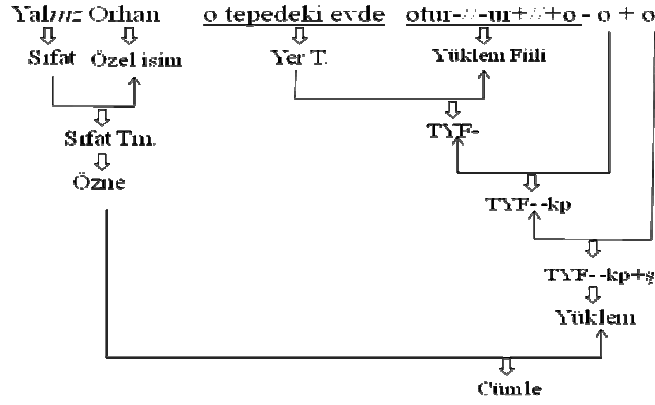
Şekil 8

⁶ İlgili kaynakta bu kelime *zarf* olarak değerlendirilmiştir; ancak zarflarda vurgu ilk hecededir (Börekçi 2005:193). Gerçi “zarfların çoğu, zarf da olabilen (dar gelmek, hızlı koşmak, yeni bitirmek, ağır gelmek, olgun davranmak vb. örneklerde görüldüğü gibi) aslen sıfat özellikli sözcüklerdir.” (Uzun 2000:36). Yukarıdaki örnekte yine eksiltili bir yapı vardır. *yalnuz otur-*, “yalnuz [başına] otur-” ile aynı anlamda olduğuna göre *yalnuz*, önce *baş* kelimesini *sıfat* olarak nitelemiş, daha sonra aldığı eklerle durum ifade eden tümlece dönüşmüştür. Bu durumda vurgu da *baş* ismini niteleyen sıfatın ikinci hecesinde yani olağan yerindedir.

Turkish Studies

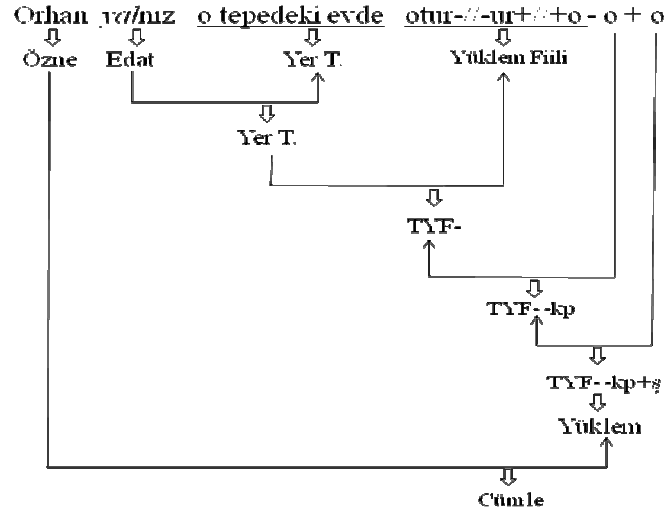
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

“*Yalnız Orhan o tepedeki evde oturur*” cümlesinde Orhan’ın yalnız olduğu, arkadaşı, dostu, kimsesi bulunmadığı söyleneceydi *yalnız* sıfat olur, vurgu da ikinci heceye kayardı (bk. Şekil 9).



Şekil 9

“*Orhan yalnız o tepedeki evde oturur*” cümlesinde de öznenin başka bir evde, başka bir yerde oturmadığı kuvvetlendirilmiş, Yer Tümlenci sınırlandırılmıştır.



Şekil 10

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

İşlev/görev esaslı bir yaklaşımla yapılan ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir çalışmada da bunların vurgulama/bağlama işlevleriyle en fazla *bağlaç* özellikleri taşıdığı belirtilmiştir (Karahan 2009:320). “*Ali kardeşini sadece sinemaya götürdü cümlesi, söylenece de söylenmese de sonraki bir Ali kardeşini başka bir yere götürmedi cümlesini çağrıştırmaz. Bu çağrışımı sağlayan sadece kelimesidir.*” (Karahan 2009:317). Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bağlama işlevi çağrışımlar aracılığıyla zihinde gerçekleşmektedir, yüzeysel yapıda bu durum belirgin değildir.

Konuyu daha iyi açıklayabilmek için bağlaçların görevini hatırlatmakta yarar var: Bağlama edatları (bağlaçlar), denkliği eşit olan en az iki unsuru ortak düzlemde “*yan yana*” (Bozkurt 2007:59) birbirine bağlayıp aynı türden kelime çeşitlerini, tamlamaları, grupları, tamlayan veya tamlananları, öğeleri veya cümleleri bağlama grubuna dönüştürürler (Bozkurt 2004:74); neleri bağlamışlarsa sonuç da odur (bk. Tablo 1).

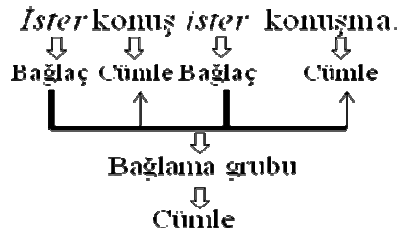
| | | |
|--------------------------------------|--------------------------------|-----------|
| araba ile at (Öner 1999:17) | İsim + Bağlaç + İsim | = İsim |
| güzel, çalışkan ve sabırlı (bir kız) | Sıfat + Sıfat + Bağlaç + Sıfat | = Sıfat |
| benim ya da senin (kitabın) | Tamlayan+Bağlaç+ Tamlayan | =Tamlayan |
| (bizim) anlayışımız ve iyi niyetimiz | Tamlanan+Bağlaç+ Tamlanan | =Tamlanan |
| kolyeniz ve cüzdanınız(da) | Tamlama+ Bağlaç + Tamlama | =Tamlama |
| Ankara’da veya İstanbul’da | Yer Tümleci + Bağlaç + Yer T. | = Yer T. |
| Eren ile Emine (geldi) | Özne + Bağlaç + Özne | = Özne |
| Gelmedim de gitmedim de. | Cümle+Bağlaç+Cümle+Bağlaç | = Cümle |

Tablo 1

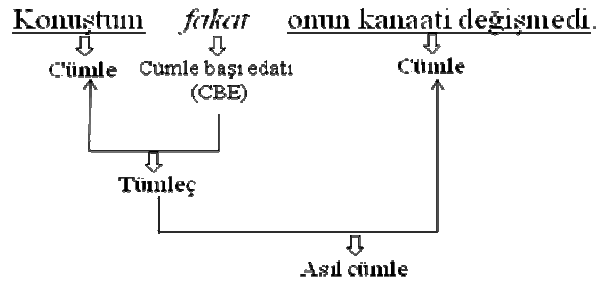
Cümle başı edatları ile öge başı edatları bunlardan farklıdır. Cümle başı edatları, bağlaçlardan farklı olarak, kendinden önce veya sonraki cümleyle diğer cümle/cümleler arasında *açıklama, sonuç, üsteleme, sebep, zıtlık* gibi değişik anlam ilişkileri kurar (Korkmaz 2003:1122-1136). Bağlaç ile cümle başı edatının farkını aşağıdaki üç örnekte dikkatlere sunmak mümkündür:

Turkish Studies

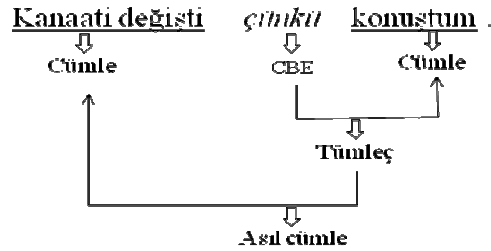
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*



Şekil 11



Şekil 12



Şekil 13

11. şekilde *ister* bağlaçları aynı cinsten iki ögeyi *tek düzlemde* bağlamıştır, biri diğerini ne niteler, ne belirtir, ne de tamamlar; bağlanan ögeler ise denktir. Şeklen ve eşit olarak birbirine bağlanan her unsur kendi vurgusunu taşımaktadır ve vurguları aynıdır (Özkan 2008:81). 12. şekilde, *fakat* edatı ilk olarak kendinden önceki cümleye *karşıtlık* anlamı yüklemiş daha sonra *tümleç* işlevinde kendinden sonraki cümleyle ilgi kurmuştur (Konuşmama rağmen kanaati değişmedi). 13. şekilde de iki aşamalı bir ilişki mevcuttur; *çünkü* edatı devamındaki cümleye *sebeplik* anlamını kattıktan sonra *tümleç* olmuş, önceki ögeye dâhil edilmiştir (Konuştuğum için kanaati değişti). Görüleceği üzere son iki örnekte cümle baş edatları birbirine denk ögeleri bağlamamış, bilakis biri diğerini tamamlamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Yukarıda izah edilen görevleri dikkate alındığında bağlaçların öge başında kullanılan edatlarla da aynı olmadıkları söylenebilir. Derin yapıda böyle bir çağrışımları olsa bile yüzeysel yapıda bunlar işaretli değildir⁷. Aşağıdaki cümlelerde *belki* kelimesinin kullanılışı ve ifadelerin anlam incelikleri konuyu destekler niteliktedir:

-*Belki* önümüzdeki hafta Bülent’le İzmir’e gideriz.(Cümle başı edatı)

-*Belki önümüzdeki hafta* Bülent’le İzmir’e gideriz. (Edat)

-Önümüzdeki hafta *belki Bülent’le* İzmir’e gideriz. (Edat)

-Önümüzdeki hafta Bülent’le *belki İzmir’e* gideriz. (Edat)

-Önümüzdeki hafta Bülent’le İzmir’e *belki gideriz*. (Edat)

-Önümüzdeki hafta Bülent’le İzmir’e *belki gideriz belki gitmeyiz*. (Bağlaç)

Birinci cümlede ögelerin tamamına yani bir bütün hâlinde cümleye ihtimal anlamı katılmıştır, önümüzdeki hafta Bülent’le İzmir’e gidilmesi ihtimal dâhilindedir. İki, üç, dört ve beşinci cümlelerde *belki* edatı “*önem yönvereninin etkilediği (vurgulu söylenen) sözcüğün önünde*” (Göknel 1974:60) kullanılmıştır. İkinci cümlede ihtimal anlamı zaman ifade eden tümlece yöneltilmiştir; Bülent’le İzmir’e gidilecektir, ancak zaman belli değildir. Sonraki ikisinde ihtimal, sırasıyla kiminle gidileceğine, nereye gidileceğine odaklaştırılmıştır. Beşinci cümlede de gitme düşüncesi sezilmektedir ancak gitme ihtimali zayıftır, şartlara göre durum değişebilir. Son cümlede ise şartların gözden geçirildiği, bunun sonucunda gidip gitmeme ihtimalinin yarı yarıya düştüğü anlamı saklıdır. *Belki* kelimesi % 50’lik gitme ile % 50’lik gitmeme payını birbirine bağlamıştır.

Ögelerin başında kullanılan bu edatlardan bazıları da şunlardır:

| Edat | Örnek cümle |
|-----------------------|--|
| <i>ancak /</i> | Bu büyüklük değil, <i>ancak mertçe bir davranıştır</i> (N. Araz, TS, 1, 108) |
| <i>ancak ve ancak</i> | O, senin vazgeçemediğin hürriyetler <i>ancak ve ancak muhterem hocalarımıza</i> mahsustur (S. Kocagöz, OD, 20) (Korkmaz) |

⁷ Derin yapıda yakın anlama gelen bazı ifadelerin yüzeysel yapıları farklı olabilmektedir: okul çantası=okul [için kullanılan] çanta (İsim tamlaması#Sıfat Tamlaması); sarı etek (Sıfat tamlaması) # etek sarı (Cümle) vs.

| | |
|-----------------------------------|---|
| | 2003:1098) |
| <i>bahusus</i> | Köşk geniş, ben kalabalığı severim, <i>bahusus etrafında sizin gibi gençler olursa</i> büsbütün içim açılır. (Y. K. Karaosmanoğlu) |
| <i>bari</i> | <i>Bari babana</i> haber verseydiniz. |
| <i>bilhassa</i> | Edirne'yi <i>bilhassa bu mevsimde</i> seviyoruz. |
| <i>bir / bir tek / tek</i> | Bana <i>bir Zeynep</i> gitme dedi. |
| <i>daha çok</i> | Birinin asıl karakteri <i>daha çok kavga anında</i> ortaya çıkıyor. |
| <i>daha ziyade</i> | Bu arada <i>daha ziyade ilmî eserler</i> tabetmek üzere Üsküdar'da ikinci bir matbaa tesis edilir. |
| <i>en azından</i> | <i>En azından duygularına</i> değer veriyor. |
| <i>hatta</i> | Evini, arabasını, <i>hatta yazlığını</i> ona bırakmış. |
| <i>hele</i> | <i>Hele Ahmet</i> canımdan bezdirdi beni. |
| <i>hep</i> | Bütün işleri <i>hep ben</i> yapıyorum, yeter artık! |
| <i>hiç değilse</i> | <i>Hiç değilse bu kitapları</i> oku. |
| <i>hiç olmazsa</i> | Yahu insan <i>hiç olmazsa ayda bir uğrar</i> . |
| <i>hususiyile / hususiyile de</i> | O kalabalığın içinde gözlerim <i>hususiyile sizi</i> aradı. Genel manada çocuklara ve <i>hususiyile de torunlarına karşı</i> tavır ve davranışları son derece yumuşaktı. |
| <i>illa</i> | İlla dondurma istiyor. |
| <i>ille de</i> | Şu ellerin taşı bana hiç değmez, <i>ille de dostun gülü</i> yaralar beni. (Pir Sultan) |
| <i>olsa olsa</i> | Bu araba <i>olsa olsa yirmi beş bin</i> eder. |
| <i>özellikle</i> | Tevfik, eski arkadaşlarının dağılmalarına, <i>özellikle tiyatrunun tahta barakaları içinde çeviri eserler oynamalarına</i> kızılıyordu. (H.E. Adıvar) |
| <i>sadece</i> | Biz burada <i>sadece tekâmül seyrine göre</i> kabataslak bir tasnif denemesi yaptık. (A. K. Tecer) |
| <i>strf</i> | <i>Strf çocuğum için</i> bu sıkıntılara katlanıyorum. |
| <i>ta</i> | Ben sandalda başım döndüğü için <i>ta dibe</i> çömelmişim. (S.F. Abasıyanık) |
| <i>tam</i> | <i>Tam karpuz tarlasından çıkarken</i> , susuz arkta bir boz yılan peydahlandı. (Ş. Bulut) <i>Tam 11'de</i> sizi ararım. |
| <i>yalnız</i> | Amaçlarına ulaşman için <i>yalnız hayal etmen</i> yeterli değil. |

Tablo 2

3. Sonuç ve Öneriler

1. Dilbilgisi çalışmalarında konuların daha açık ve anlaşılır hâle getirilebilmesi için tanımların da eksiksiz ve ayrıntılı olması gerekmektedir. Bu durum Türkçeyi öğrenmek ve öğretmek isteyen yerli-yabancı herkes için fayda sağlayacaktır.

2. Kelimeler, cümledeki yerlerine, anlamlarına, biçim, kullanılışlarına (Yılmaz 2009:161-164) ve bağlama göre adlandırılmalı; bunların çeşitleri, anlam ve görev elemanları olarak tasnif edilmelidir. Zarflar, nitelik karşılama işlevleriyle anlamlı elemanlar, edatlar da görevli elemanlar dizisinde yer almalıdır.

3. Zarfların fiilimsilerle değil, fiillerle ilgili olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

4. Görevli kelimeler *çekim edatları* ve *bağlama edatları* diye iki grupta incelenebilir. Cümle başı edatları, öge başında kullanılan edatlar ve birbirine denk unsurları bağlayan edatlar da *bağlama edatları* içinde değerlendirilebilir.

5. Ya cümlenin ya tamlamanın bir ögesini ya da yüklem fiilini *yalnızca, sırf, sadece, "olsa olsa, en çok, güçlükle"* (Ediskun 1996:285) gibi anlamlarla kuvvetlendiren, sınırlandıran, bunlara üsteleme anlamı katan edatların, zarflardan ve diğer edatlardan - bilhassa birbirine denk unsurları bağlayanlardan- farklı oldukları örneklerle açıklanmalı; kendilerinden sonraki birime bağlı ve bağımlı olan edatların, bu kelimelerle aynı görevi paylaşmadığı ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ADALI, Oya (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, 2. bs., İstanbul: Papatya Yay.
- AKSAN, Doğan (1983) vd. Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel, *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yay.
- ALYILMAZ, Cengiz (2003). "Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 620, Ankara: TDK Yay.,148-155)
- AYDIN, Özgür (1996). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Dilbilgisi Öğretimi Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi Kuramının Kısa Bir Tanımı*, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, 3. bs, İstanbul: Dergâh Yay.
- BOZKURT, Fuat (2004). *Türkiye Türkçesi*, 3. bs., İstanbul: Kapı Yay.
- _____ (2007). *Türkçenin Gizemi*, İstanbul: Kavim Yay.
- BÖREKÇİ, Muhsine (2005). “Türkçede Vurgu-Tonlama-Ölçü-Anlam İlişkileri”, *KKEF Dergisi*, S.12, Erzurum: KKEF Ofset Tes., 187-207.
- DEMİRAY, Kemal (1968). “Edatlar Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Nisan 1968, C: XVIII, S: 199, s. 13-15
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası.
- DİLÂÇAR, A (1971). “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, Ankara: TDK Yay., 83-145.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976). *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- DUBOIS, Jean (1990). *Larousse Dictionnaire de Français*, France: Imprimerie Hérissey.
- EDİSKUN, Haydar (1996). *Türk Dilbilgisi*, 5. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem (1986). *Türk Dil Bilgisi*, 14. bs., İstanbul: Boğaziçi Yay.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1982). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*, Erzurum: Atatürk Ü. Edebiyat Fak. Yay.
- _____ (1989). “Uyum ve Standart Türkiye Türkçesinde Uyumlar”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı 17, Ayrı Basım, Erzurum:Fen-Edebiyat Fak. Yay.
- GENCAN, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayrıç Yay.
- GÖKNEL, Yüksel (1974). *Modern Türkçe Dilbilgisi*, İzmir: Esen Kitap ve Kırtasiye Evi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- GRÖNBECH, K. (1995). *Türkçenin Yapısı*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yay.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., [Ankara]: TDK Yay.
- _____ (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: DTCF Yay.
- KARAHAN, Leyla (2009). “Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27-28 Ağustos 2007 Bildiriler Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 313-321.
- KOÇ, Nurettin (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KONONOV, A. N. (2001). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, İstanbul: Multilingual Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- _____ (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- KÜKEY, Mahzar (2003). *Türkçenin Dilbilgisi 1*, Samsun: Cem Ofset.
- LEWIS, Geoffrey L. (1967). *Turkish Grammar*, Oxford: At The Clarendon Press.
- ÖNER, Mustafa (1999). “Türkçe’de Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 565, Ankara: TDK Yay., 10-18.
- ÖZKAN, Mustafa, SEVİNÇLİ, Veysi (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: 3F Yay.
- RENKLİYILDIRIM, Önder (1995). *Metro Collins Cobuild Essential Dictionary: İngilizce-İngilizce Türkçe Sözlük*, İstanbul: Metro Kitap Yayın Paz.
- SARAÇ, Tahsin (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük Grand Dictionnaire Français-Turc*, İstanbul: Adam Yay.
- TARRING, Charles James (1886). *A Practical Elementary Turkish Grammar*, London: Kegan Paul, Trench&CO.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- TİKEN, Kâmil. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara: TDK Yay.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- UNDERHILL, Robert (1987). *Turkish Grammar*, 5th Ed., England: The MIT Press.
- UZUN, Nadir Engin (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yay.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008). *Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, İstanbul: Kesit Yay.
- VARDAR, Berke (1998) vd. Nüket Güz, Emel Huber, Osman Senemoğlu, Erdim Öztokat, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., İstanbul: ABC Kitabevi.
- YILMAZ, Engin (2009). *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Pegem Akademi Yay.
- YÜKSEKKAYA, Gülden Sağol (2006) vd., *Türk Dili Kitabı*, İstanbul: Duyap Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*